

Kimmo Rentola

Intohimo ja muita tunteita historiantutkimuksessa

Tunteiden ja kokemuksen historia ovat olleet viime vuosien hittisuuntia tutkimuksessa.¹ Se tematiikka on vallannut vähintään nurkan myös perinteisen poliittisen historian piiristä, ja jopa valtio-oppineet ovat havainneet tunteiden painon.

Teeman valinta

On selvää, ja on kai aina ollut selvää, että historiantutkijan teemojen valintaan vaikuttavat intohimo ja muut tunteet, historian affektiivinen ulottuvuus, niin kuin hollantilainen teorianherra Frank Ankersmit sitä nimitti. Selvimmin tämän on julistanut lähtökohdaksi Fernand Braudel, joka avaa sotavankileirillä aloittamansa teoksen kuuluisalla lauseella: ”Olen intohimoisesti rakastanut Välimerta.”

Suomalaiseen pidättyvyyteen ei tällainen istu yhtä luontevasti. On vaikea kuvitella hämäläinen Pertti Haapala avaamassa väitöskirjaa lauseella: ”Olen intohimoisesti rakastanut Tammerkoskea.” Olisiko ura yhtä lailla urjennut? Mutta ilman mainintojakin lukija aistii intohimoisen Tampere-suhteen.

Ranskan vallankumouksen historioitsija Jules Michelet katsoi, että intohimoa pitää olla vähintään sen verran, että tutkija jaksaa lämmittää kauan sitten jäähtyneen tuhkan. Hänen omaan

hehkuvaan tekstiinsä nähden tämä on tietenkin *understatement*.

Ei intohimon aina tarvitse olla myönteistä lajia. Martti Ahti onnistui kuvatessaan itsenäisyyden alkuvaiheen oikeistoradikaaleja, vaikka hänen radikalisminsa etumerkit olivat toiset. Eri-suuntaisten radikaalien mentaliteeteissa oli kuitenkin riittävästi yhtäläisyyksiä. Joskus intohimo kohdistuu syrjäseutujen tai syrjittyjen ihmisryhmien nostamiseen, toisinaan taas näille tehtyjen pahuuksien – kuten orjakaupan – paljastamiseen. Joskus, onneksi harvoin, tutkijan tunnemotiivina voi olla kostonhimo tai kauna. Silloin on jo kyseenalaista, onko kyseessä tutkimus.

Joskus tutkija löytää oman elämänsä käänteistä ja niihin liittyvistä tunteista teeman työleen. Natalie Zemon Davisin perheeseen ilmaantunut monikulttuurisuus sai hänet paneutumaan 1500-luvun käännynnäiseen ja maantieteilijään, moninkertaiseen loikkariin Leo Africanukseen, niin kuin hänet Euroopan puolella tunnettiin.² Tämän kiehtovan täysosuman ilmestyessä tekijä oli jo 78-vuotias. ”Olen halunnut olla toivon historioitsija”, Zemon Davis sanoi itse: *a historian of hope*.³

Kun tutkija tunnistaa tunnemotiivinsa, näkisin perusteita pyrkiä kohti Leopold von Ranken vanhaa vaatimusta ”sammuttaa itsensä” ja vain antaa

1. Barbara H. Rosenwein & Riccardo Cristiani, *What is the History of Emotions?* Polity 2018; Rob Boddice, *A History of Feelings*. Reaktion Books 2019; J. Lang, *New Histories of Emotion*, *History and Theory* 57:1 (2018), 104–120; N. Eustace et al., *AHR Conversation. The Historical Story of Emotions*, *American Historical Review* 117:5 (2012), 1487–1531; Tuomas Tepora, *Kiihkeä historia. Tunteet historiantutkimuksessa*. Teoksessa Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018.
2. Natalie Zemon Davis, *Trickster Travels. A Sixteenth Century Muslim Between Worlds*. Farrar, Straus 2006.
3. Sitaatti Natalie Zemon Davisilta teoksessa Alexander Bevilacqua & Frederic Clark, *Thinking in the Past Tense. Eight Conversations*. The University of Chicago Press 2019, 35.

alkuperäislähteiden faktojen puhua. Vaatimus on tietysti mahdoton, aina sitä kirjoittaa *myös* itsestään, eivätkä lähteet kysymättä puhu. Itse havaitsin Ranken vaatimuksen järkevän ytimen, kun kirjoitin väitöskirjan ensimmäistä lukua siitä, miten Stalin hävitti suomalaisen punapakolaisuuden Neuvostoliitosta. Iso viha, niin kuin henkiin jääneet sitä kutsuivat. Painiskelin teeman kanssa, kunnes tajusin kirjoittaa niin kylmästi kuin ikinä osaan. Ei sormella osoittelua, että tuossa tehdään nyt pahaa. Pahuus oli muutenkin selvää. Malliksi luontui Anton Tšehovin reportaasikirja *Sahalin*.

Ratkaisusta oli se seuraus, että äiti – ainainen himolukija – ei muutaman sivun jälkeen pystynyt lukemaan väitöskirjaani eikä sitten muutakaan tuotantoani. Liian julmaa asiaa. Toisaalta sain palautetta jo haurastuneelta iäkkäältä naiselta, jolta oli pikkutyttönä viety ensin äiti ja sitten kasvatusäiti. Teininä hän päätyi Leningradin radioon huutamaan propagandaa Suomea vastaan. ”En olisi ikinä uskonut, että siitä voi kirjoittaa noin”, hän sanoi. Otin sen kiitoksena.

Omaa toimintaa tutkimassa

Historiantutkijana olen valinnut teemojani entisten intohimojen ja omakohtaisen kokemuksen pohjalta, hahmottaakseni, missä oikeastaan on nuorena tullut oltua mukana. Olen kuitenkin karellut sellaisia kohteita ja ajanjaksoja, joissa olen itse ollut toimimassa.⁴ Varsinkin kommunismin piirissä on riittänyt muitakin aiheita kuin kokeamaani.⁵

Kymmenisen vuotta sitten sattui kuitenkin muuan tapaus. Sanoin Turun poliittisen historian kahvipöydässä, että lähden onnittelemaan 60-vuotiasta kasvatustieteellisen dekaania Erno Lehtistä, joka oli Teiniliiton puheenjohtaja silloin kun itse olin varapuheenjohtajana. Väitösvaiheen tutkija kävi kysymään: ”Mikä on Teiniliitto?” Johan nyt, ajattelin, historia-alan nuori lupaus ei tiedä Teiniliittoa. Rupesin herättelemään kiin-

nostusta. Aikaa myöten muodostui neljän nuoren tutkijan hanke *Teiniliitto, vimma ja rakkaus*. Kukaan heistä ei ollut syntynytään Teiniliiton suuruuden aikoina. Olen auttanut, etsinyt aikalaisia, kommentoinut tekstejä ja tunnistanut kuvia. Ja täytyy tunnustaa, vähän tutkinutkin, nyt siis sellaista toimintaa, johon olen ottanut osaa. Kun kerron tästä, rikon Quentin Skinnerin varoitusta olla puhumatta tekeillä olevasta. Yhdysvalloissa hän ihmetteli, kun kollegat eivät muusta puhuneetkaan. Skinnerille oli opetettu, että on huonoa käytöstä puhua itsestään.⁶ Uskon samaan, ja aanaan huonoa onnea, jos puhuu liian aikaisin. Teen sen silti, ehkä pakottaakseni itseni pysymään tässä mukana.

Kommunismin historiaa tutkiessa minun ei tarvinnut juuri piitata itsestäni. Selkeänä pääintressinä oli selvittää hankalat ja vaietut asiat. Max Jakobson arvioi, että väitöskirjaani innoitti ”intohimoinen pyrkimys totuuteen.”⁷ Nyt tilanne on toinen. Toki intohimoa on yhä ja totuus siintelee silmissä, mutta lähteiden todistusvoimaan sekoittuu omaa kokemusta ja tunteita.

Historioitsijoiden omaelämäkerrat ovat yleistyneet.⁸ Punaisena lankana on kasvu historioitsijaksi, ideat ja löydöt, ja harvakseltaan myös umpikujia ja takaiskuja. Autobiografia on lähellä historiaa, mutta ei samaa, sillä suhde dokumentointiin on sumeampi, voi tutkia vapaammin ajan sisäistä kokemusta samaan tapaan kuin fiktiossa, eikä tarinan loppu ole tiedossa eli kurkistusaukko puuttuu. Ennen sanottiin, että historia voi olla tiedettä, mutta autobiografia vain sille alisteista lähdemateriaalia. Nykyään ei korosteta hierarkiaa, vaan nähdään nämä kahtena eri tekstilajina, kolmantena samalla alueella vielä fiktio.

Koulutuksensa pohjalta historioitsijalla luulisi omaelämäkerrassaan olevan hyvätkin edellytykset analysoida esimerkiksi historiallista muutosta. Moni on solvaissut Matti Klingen kuusiosaista muistelmaa, mutta muutoksen kuvaamisen ja

4. Tulin kommunismin piiriin syksyllä 1971, mitä olen pitänyt täysimittaisen tutkimustoimintani rajana. Kimmo Rentola, *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*. Otava 2005 ja vuoden 1968 nuorisoliikkeitä koskevat kirjoitukset tietysti tulevat aika lähelle. Aaveessa mainitsen oman silminnäköjen havaintoni s. 275.

5. En muistanut ennen kuin Mikko Majander huomautti, että Hobsbawm vetosi samaan periaatteeseen ryhtyessään sitä rikkomaan. Eric Hobsbawm, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*. Michael Joseph 1994, ix. Makuun päästyään hän rikkoi periaatetta vielä muistelmilla *Interesting Times. A Twentieth Century Life*. Allen Lane 2002.

6. Quentin Skinnerin haastattelu, Bevilacqua & Clark, *Thinking in the Past Tense* (2019), 206–207.

7. Max Jakobson, Suomalaiset kommunistit kahden tulen välissä, *Helsingin Sanomat* 27.3.1994.

8. Jeremy D. Popkin, *History, Historians & Autobiography*. The University of Chicago Press 2005. Lähialueelta esim. Ann-Katrin Hatje & Gunnar Artéus (toim.) *Forskarliv. Självporträtt av samtida svenska historiker*. Carlssons 2020. Kirjassa on viidentoista 1940–1950-luvuilla syntyneen historian professorin itsereflektio.

analyysin alueella näkisin melkein ainutlaatuisessa⁹, teoksessa myös ansioita. Kulttuuri- ja yliopistohistoriaa jos mikä. Monesti historioitsijan koulutus voi suorastaan estää tai hillitä itsereflektiota, kun on opittu välttämään subjektiivisuutta ja tajuamaan muistin epäluotettavuus samoin kuin ihmisen tapa takertua kehittämäänsä kiinteään elämäntarinaan.¹⁰

Nyt ei minulla ole kysymys tutkijan taipaleesta, vaan nuoresta aktivistista paljon aikaisemmin. On selvää, että menneisyyden tunteiden tutkijat voivat käyttää omia tunteitaan vertailun ja ymmärtämisen apuna,¹¹ mutta tässä on kyse enemmästä, itse aikoinaan koettujen tunteiden ja tunnemaailman tarkastelusta. Rohkaisua soveltaa koulutustaan oman elämän tarkasteluun on tarjonnut brittihistorioitsija Sheila Rowbothamin onnistunut kuvaus ja analyysi radikaalin taipaleestaan.¹² Rohkaisua häpeän kynnyksen ylittämiseen tarjosi kollegan murjaisu: ”Parempi heittää nuoruutensa hukkaan kuin jättää se kokonaan käyttämättä.”¹³

Nykyään eivät historioitsijat juuri tutki omaa kokemustaan toimijoina. Tarkkailemme sivusta ja nousemme siivillemme vasta hämärän tullen niin kuin se kuuluisa Minervan pöllö, josta Hegel huomautti. Mutta jo alan kehdon äärellä nojattiin omaan toimijan kokemukseen. Se pätee pitkälti Herodotokseen ja vahvemmin Thukydideeseen, joka oli peloponnesolaissodassa huonosti menestynyt kenraali. Viimeksi mainittu kehitti idean kätkeä omakohtaisuus ja kirjoittaa ikään kuin ulkopuolelta. Tätä ovat monet historian tutkijat seuranneet, muutama meilläkin.

Omasta toiminnastaan kirjoitti tai kirjoitutti myös Caesar, mutta *Gallian sota* on heikompa

tekoa kuin Thukydideen aikaansaannos. Se on voittajan menestystarina. Reinhart Koselleck, joka vietti parhaat nuoruusvuotensa sotavankina Neuvostoliitossa,¹⁴ päätyi siihen, että vaikka historiaa *tekevät* voittajat, todennäköisemmin sen *kirjoittavat* voitettut, jotka kokemuksestaan tietävät, että asiat eivät aina suju suunnitelmien mukaan.¹⁵ Suuri romahdus ja asioiden arviointi uudelleen terästävät katsetta. Jos Machiavelli olisi saanut jatkaa virkaurallaan eikä tasavalta olisi lähtenyt alta, meillä ei olisi *Ruhtinasta* eikä muutakaan.¹⁶ Vielä korkeammalle yltänyt firenzeläinen, Guicciardini, antoi paaville järkeviä neuvoja, mutta tuloksena oli katastrofi, Rooman ryöstö. Neuvonantajana ei auttanut kuin yrittää ymmärtää tapahtunutta kirjoittamalla aikakauden perusteos, *Storia d'Italia*.¹⁷

Michelet ymmärsi katastrofin potentiaalin. Pystyäkseen kuvaamaan Dantonin tappion valankumouksessa hän hankkiutui hävinneen asemaan, provosoi syrjäyttämisenä, potkut professuurista ja eron arkistonjohtajan paikalta, ja luikki tiehensä Pariisista. Vasta Nantesissa syntyivät kuuluisat sivut Dantonin taipaleesta giljotiiniin.¹⁸

Seura on siis nimekästä, kun historioitsijan katsettani terästävät Teiniliiton päätymisen katastrofiin vuonna 1975, puhumattakaan siinä piirissä tarttuneen kommunismin haaksirikosta.

Koselleckin häviöjä-tulkintaa voi täydentää havainnolla tšekäläisen historian valtavirrasta. Vaikka Suomi oli sodassa hävinneellä puolella, täällä toisin kuin Saksassa ei koettu ollun väärällä asialla, vaan oikealla, puolustamassa isänmaata. Ylilyönnit voitiin painaa unhoon ja jatkaa muina

9. Popkin 2005, 44–62.

10. Yhtä laajaan sarjaan on yltänyt vain Suomen ensimmäinen naisprofessori Alma Söderhjelm. Turussa virassa olleelle herkkupalloja tarjoaa Alma Söderhjelm, *Åbo tur och retur*. Albert Bonniers förlag 1938.

11. Katariina Parhi & Miisa Törölä, Tunteet ja tutkijuus. Henkilökohtaisesta kokemuksesta työvälineeksi, *Tieteessä tapahtuu* 37: 5 (2019), 21–26. <https://journal.fi/tt/article/view/85182/44169> (18.3.2023).

12. Sheila Rowbotham, *Promise of a Dream. Remembering the Sixties*. Verso 2000. Uutta kirjaa *Daring to Hope. My Life in the 1970s*. Verso 2021 en ole vielä nähnyt.

13. Mikko Lehtonen, Jäähvyäiset totuudelle? Onko tiedolle yhteistä mittapuuta? *Kulttuurintutkimus* 36 (2021): 4, 54–62, sit. s. 54.

14. Toimittajien laaja johdantoluku teoksessa Manfred Hettling & Wolfgang Schieder (toim.) *Reinhart Koselleck als Historiker. Zu den Bedingungen möglicher Geschichten*. Vandenhoeck & Ruprecht 2021, sodasta ja sotavankueudesta s. 17–24.

15. Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Käännös Todd Samuel Presner & al. Stanford University Press 2002, 76–83.

16. Alberto Asor Rosa, *Machiavelli e l'Italia. Racconto di una disfatta*. Einaudi 2019, 46–7. “in questo momento Niccolò è uno sconfitto (...) Solo gli sconfitti possono vedere più chiaramente come sono andate le cose, e di conseguenza come sarebbero potute andare...”

17. Ankersmit 2012, 42–3. “The experience of unintended consequences thus provoked Guicciardini’s historical awareness.”

18. Eelco Runia, *Moved by the Past. Discontinuity and Historical Mutation*. Columbia University Press 2014, 34; Arthur Mitzman, *Michelet*. Yale University Press 1990, 246.

miehinä.¹⁹ Seuraavan sukupolven tutkijat hylkäsivät päätöksen ja puhdistivat kieltä niin kuin modernistit kirjallisuudessa, mutta etenivät varsin varovasti. Hannu Soikkanen näki aikalaisensa välipolvena: ”Hoimme toisillemme, että olemme ensimmäinen sukupolvi, joka ei ennakolta tiedä, mikä on totta. Emme saaneet mitään merkittävää aikaan, mutta uskallan olla edelleen ylpeä tuosta asenteesta.”²⁰ (Aikaansaannosten vähättely on poleemista liioittelua, sillä *Sosialismin tulo Suomeen* tai *Venäjän vallankumous ja Suomi* ovat kiistatta merkkiteoksia.) Varsinaiset myytinmurtaajat, jollaisina Osmo Jussila, Klinge ja Heikki Ylikangas on usein nähty, ilmaantuivat aloittamaan yliopisto-opintojaan oireellista kyllä syksyllä 1958, jolloin yöpakkaset asettivat entiset punktit uuteen valoon. Kannoilla seurasivat oman oppiaineemme yhteiskuntatieteellistäjät Osmo Apunen ja Jorma Kalela, joiden poismenosta saimme äskettäin suruviestin.

Etuja ja koetinkiviä

Omaa toimintapiiriä tutkiessa suuri etu on tietenkin esiyttämislaajuus. Ei tarvitse aloittaa nolliilta niin kuin sen harjoittelijan, joka oli kustantamossa saanut laatiakseen hakemiston Erkki Tuomiojan päiväkirjoihin. Hän soitti ja kysyi: ”Onko Haka henkilö?” Haka näet vaati sitä tai tätä. Varjopuolena on oman toiminnan kuvauksia hapantava paine todistaa olleensa aina oikeassa ja hyvällä asialla. Apologialta kuitenkin suojelee jo mainittu häviön tai romahduksen kokemus. Ehkä tutkijan etiikka jopa painaa tarkkailemaan itseä ja omaa taustaryhmää ankarammin kuin muita, ettei kukaan ainakaan asiaperustein voi syyttää kallistumasta.

Väitöskirjassaan Turun satamasta Mauno Koivisto seurasi Karl Mannheimin näkemystä, ettei tutkijan pidä esiintyä kohteestaan erillisenä, vaan hänet pitää lukea tutkimuskohteen osaksi. Tältä pohjalta hän katsoi tarpeelliseksi salata arka-

luontoista tietoa, jota sataman vallitsevat kunnia-käsitykset kielsivät paljastamasta.²¹ Tämänäyttypisten käsitysten ja kysymysten kanssa olen painiskellut, kun on kyse tietolähteiksi värväytyistä tai ’kolmen kirjaimen’ organisaatioiden agenteikseen merkitsemistä.

Ammatti antaa käsitteitä tarkastella koke-miaan ilmiöitä uusista näkökulmista ja myös toiminnan tarkoittamattomien seurausten hahmotamiseen. Teiniliitto oli merkittävä tyttöjen roolin vahvistaja yhteiskunnassa, vaikka ei tätä teemaa erikseen ajanutkaan. Taustalla oli pikemminkin asiain tila: oppikoulun tyttöistyminen ja lukioikäisten tyttöjen kehittyminen poikien edellä.

Vielä tarkoittamattomammin Teiniliitto auttoi kokoomuksen nousua suurpuolueeksi. Entiset kokoomusnuoret valittavat yhä, ettei Teiniliittoa ojennettu heidän huomaansa, mutta olisi heillä kiittämistäkin. Teinikamppailuissa he irtautuivat rehtoreiden apupuolueen roolista, karistivat kypäräpappi-imagon²², veivät hengitysilman liberaaleilta ja kaiken kaikkiaan modernisoivat herraklubista professionaalisen vaalikoneen.

Vielä sopii toivoa, että omaa kokemusta tarkastellessa ei olisi niin helppo suistua ammatin helmasyntiin, teleologiaan, katsomaan lopputuloksesta taaksepäin, jolloin menetetään historian avoimuus ja aliarvioidaan vaihtoehdot, joita on aina. Kun on sekä nykytutkijan että entisen aika-laistoimijan roolissa, voi olla helpompi muistaa, että meidän nyt tuntemamme menneisyys oli toimijoiden tuntematonta tulevaisuutta.²³

Ammatti antaa tottumusta käyttää eri lähde-ryhmiä ja verrata niitä. Kannattaa pitää erillään, mitä luulee muistavansa, mihin on hakenut muita lähteitä ja mitä ne ovat, ja mikä on nykyistä arviointia. Muistitiedon ja historian suhdetta on 1980-luvulta alkaen paljon pohdittu, jopa niin että suuntaus on saanut nimekseen *mnemohistoria*.²⁴

Minulla on teinijäiltä lukuisia *kuumia muistoja*, niin kuin etenkin ääriaatteisiin liittyviä kään-

19. Jonkun kannattaisi kokeilla, miten hyvin Suomeen soveltuisi teoria toisen maailmansodan latenssista luonteesta sodan jälkeen. Hans Ulrich Gombrecht, *After 1945. Latency as the Origin of the Present*. Stanford University Press 2013, erit. s. 28.

20. Tekijän muistiinpano Suomen historiallisen seuran kevätkokouksesta 25.2.2002. Keskustelun alusti Matti Virtanen, joka oli juuri väitellyt poliittisista sukupolvista.

21. Mauno Koivisto, *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa. Sosiologinen tutkimus*. Väitöskirja. Turun yliopisto 1956, 70–76; Tapio Bergholm, *Kiihkeä Koivisto*, Otava 2020, 270–271.

22. *Teinilehden* kokoomuslainen kolumnisti Risto Piekka jopa omaksui osoittelevan nimimerkin Kypärätön pappi.

23. Bo Stråth, ’Mot världen’. Teoksessa Ann-Katrin Hatje & Gunnar Artéus (toim.) *Forskarliv*. Carlssons 2020, 132.

24. Ks. Marek Tamm, *Memory*. Teoksessa Chiel van den Akker (toim.) *The Routledge Companion to Historical Theory*. Routledge 2022.

nekohtien kuvia on kutsuttu.²⁵ Yhdessä niistä esiintyy Ben Zyskowitz, johon tutustuin Teiniliiton liittokokouksessa Virroilla pääsiäisenä 1970. Tukka ulottui kyynärpäihin, mutta muuten tämä 15-vuotias oli samanlainen stadilaisen röyhkeä ja terävä suupaltti kuin nykyäänkin. Kokouspaikan pihalla oli kajaanilaisia äärioikeistolaisia polttamassa *Teinilehtiä*. Muistissani on selkeä visuaalinen kuva, jossa yksi heistä sanoo Benille: ”Sä kuulut uuniin.” Kun tätä kysyttiin Beniltä, hän ei muistanut tapausta. Ei kiistänytkään, ”siihen aikaan sai kuulla kaikenlaista.” Olisiko oma muistikuvani kuulopuhe, jonka mieli on muokannut kuvaksi? Kolmatta lähdettä ei taida olla. Benin päiväkirjakin alkaa myöhemmästä merkkitapah- tumasta, siitä kun hän aloittaa Teiniliiton hallituksen jäsenenä.²⁶

Eniten iloa entisestä sisäpiiriläisyydestä on silloin, kun tutkii Teiniliiton ydinryhmää tunne- yhteisönä. Sitä Teiniliiton ydinjoukko oli jos jotain, parhaiten vuosina 1967–71, ennen poliittista loke- roitumista, kun vallitsi ”the flow of action and feeling – which is inherently pleasureable.”²⁷

Tuota tunneyhteisöä pohtiessa on miellyttävän flow’n alta tihkunut pyytämättä ja yllättäen myös negatiivisia tunteita, ennen kaikkea *häpeä*, joka oli minulta melkein tyystin unohtunut. En tarkoita häpeää nuoruuden hairauksista, enkä siitäkään, että toisinaan tehtiin tyhmiä päätöksiä ja usein nahisteltiin turhaan, ja paljon jäi ymmärtämättä, jopa se miten peruskoulun tulo murtaisi koko oppikouluun nojaavan organisaation. Ei, ajattelen isompaa häpeää, jonka nyt näen 60-luvun lopun radikalisoitumisen taustalla vah-

vana tunnevirtana. Olen puoli vuosisataa ajatellut, että rakastan teiniaikaani aina. Sitä jota rakastaa 17-vuotiaana, rakastaa kuolemaan saakka – en muista kuka tämän sanoi. Ja nyt sitten rakkauden alta tihkuu negatiivisia tunteita.

Häpeän tai lievemässä muodossa syllisyyden tuntoa vahvisti kaksi pamflettia. Göran Palm in *En yrittä tehdä oikeutta* oli Huutomerkki-sarjan alkua, teemana maailman köyhien hätä ja meidän rikkaiden vastuu sen aiheuttajina. Länsimainen demokratia ja sivilisaatio oli ulkokuori, jonka alla oli sotaa ja surmaamista, kansanmurhia, orjuus ja riisto. Rationaalisen argumentoinnin sijaan kirjan resepti oli ”mer känsloengemang, mer personligt utspel.”²⁸ Se tunne, jota Palm tuotti, oli häpeä siitä että oli eurooppalainen, valkoinen, kylläinen, maailman mittapuilla vauras.²⁹ Teeman ajankohtaisuutta osoittaa, että kevään 1968 ylioppilaisaineiden suosituin aihe oli ’Ylikansoitus ja aliravitsemus – aikamme suurin ongelma’. Siitä kirjoitti useampi kuin joka neljäs kokelas ja taso oli erinomainen.³⁰ Suomeen ei enää pätenyt *On maamme köyhä, siksi jää*. Isomassa länsimaailmassa oman pesän inhoaminen on vanhastaan niin tunnettua, että sille on nytemmin keksitty oma nimikin, *oikofobia*.³¹ Aika näyttää, vakiintuuko tämä käsite vai käykö sille niin kuin *syvälle valtiolle*, jonka Trump tah-rasi.

Toinen kirja oli Eldridge Cleaverin *Sielu jässä*, joka oli kirjoitettu (ja suomennettu) vimmallalla ja tuli sieltä, mistä mallit piti saada: Kaliforniasta. Auktoriteettia Cleaverille antoi istuminen van- kilassa ja pako ”maan alle”. Mustan pantterin

25. Charles Maier, *Mémoire chaude, mémoire froide. Mémoire du fascisme, mémoire du communisme. Le Débat* 122: 5 (2002), 109–117, lainannut Donald Bloxham, *History and Morality*. Oxford University Press 2020, 265.

26. Ben Zyskowitzin päiväkirja 1.1.1972. Kirjoittajansa hallussa, lainannut teiniprojektin käyttöön.

27. William M. Reddy, *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge University Press 2001, 184.

28. Göran Palm, *En yrittä tehdä oikeutta*. Suom. Risto Hannula. Huutomerkki-sarja. Tammi 1968. Alkuteos *En orättvis betraktelse* (1966) herätti Ruotsissa kiivaan keskustelun ja sitä myytiin ainakin 50 000 kappaletta. ”Det kan kanske sägas att ingen annan svensk författare lika tydligt som Göran Palm representerade stämningarna just 1968 när nyvänstern ännu befann sig i sin Sturm- und Drangperiod av revolutionär eufori.” Lennart Berntson & Svante Nordin, *Efter revolutionen. Vänster i svensk kulturdebatt sedan 1968*. Natur & Kultur 2017, 26, 28.

29. Palm in kirja tehoi Suomen demokraattisen nuorisoliiton koulutussihteeriin: ”Siinä vaiheessa kun avaa *Marxismileninismen perusteet* lukeakseen sen ja esim. Göran Palm in *En yrittä tehdä oikeutta* on yhä lukematta, voidaan sanoa, että jossain on jotain mätää.” Hannu Vuorio, Katsaus viestinnän ongelmiin – Kenen valta, sen tiedot, ei päiväystä, joulukuun 1968, Kansan arkisto, SDNL, EF H (Koulutus ja valistus 1968). – Pian kirjojen järjestys vaihtui: taistolaisen nuorisoliikkeen johtajana Vuorio jos joku varjeli opin kirjainta.

30. Kimmo Rentola, Kevään 1968 isänmaan toivot, teoksessa Sakari Saaritsa ja Kari Teräs (toim.) *Työväen verkostot*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2003, 108. <http://hdl.handle.net/10224/4034> (18.3.2023).

31. Benedict Beckeld, *Western Self-Contempt. Oikophobia in the Decline of Civilizations*. Northern Illinois University Press 2022.

puolue näytti jännittävältä, baskereineen, nahkatakkeineen, aseineen. Cleaver murjoi maltillisia kansalaisoikeustaistelijoita, ”tuomo-setiä” ja tärveli entisestään Vietnamin sodan jo särkemää Yhdysvaltain mainetta. Jälleen oli aihetta hävetä lännen ja valkoisen rodun syntejä; nyt tähän saattoi liittyä seksuaalista alemmuudentunnetta.³² Oppineemmalla tasolla Palmin ja Cleaverin teemoja ja häpeän tunteen poliittisia seurauksia eritteli Frantz Fanon.³³

Suomessa *Tällä Pohjantähden alla* antoi häpeään kansallisen lisäpanoksen, joka kohdistui valkoisen Suomen perintöön. Suomessa koko kansakunta ei hävennyt, mutta monen nuoren mielestä olisi pitänyt. Vahvimman *Pohjantähti*-vaikutuksen kokivat ne hyvien perheiden nuoret, joiden kotona ei suvun valkoisten perinteiden koko sisältöä ollut juuri avattu.³⁴

Tällainen häpeäteoria on tässä siis hahmottomassa. Se vaatii kehittelyä. Häpeän ja syyllisyyden tunne on minulta ja kenties monelta muultakin päässyt unohtumaan, koska tunteena se oli enimäkseen hiljainen, kalvava.

On syytä panna merkille nuoren Marxin mielihäpeän vaikutuksesta. Kun ystävä valitti, että Preussin valtio herättää lähinnä häpeää ja mitä hyötyä siitä on, Marx vastasi, että se voi olla suorastaan vallankumouksellinen tunne. Jos häpeä valtaa laajat joukot, se on vallankumous itsessään. Kansakunta häpeissään olisi hänen mielestään kuin hyppyy kyyristyvää leijona.³⁵

Toinen puhutteleva teinitunteiden kimppu on 60–70-luvun vaihteen tilanteessa suorastaan häpeän vastakohta ja liittyy erotiikkaan ja seksuaalisuuteen.³⁶ Se ei ole yllätys, kun on kyse nuorista ihmisistä ja tuosta ajasta. Paljon uuttakin on tulossa esiin, liittyen Ruotsiin esikuvana ja seksuaaliradikaali Wilhelm Reichin taustavaikutukseen, jolla ei tohdittu elämöidä. Mutta tässä pohdiskelu on vielä pahemmin kesken kuin häpeän kohdalla, joten ei auta kuin jättää nämä tunnot tällä erää tähän.

Kaiken kaikkiaan: tunteiden tahdosta riippumaton luonne ja niiden ±-merkkisyys – miellyttävä / epämiellyttävä – vaikuttavat niiden rooliin toimijoiden motivaatiossa. Kun tunteet ovat tahdosta riippumattomia, usein niiden nähdään tulevan aitouden ytimeistä, tietoisuuden tavoittamattomista. Niiden varassa tehdään suuria ratkaisuja, vastoin parempaa tietoa ja järjen ääntä.³⁷

Onko tuo poika minä?

Samalla kun ammennan omasta muististani, tunnen, ettei tuo poika ole minä. Katselen entistä minääni kuin tuonpuoleisesta. Missä määrin ihminen on sama koko elämän ajan? Tätä suurta ja vaikeaa kysymystä tarkastelee Paul Ricoeur, joka minän ajallista ulottuvuutta pohtiessaan kallistuu elämän mittaisen jatkuvuuden suuntaan, tietyin ehdoin, nojautuen ihmisen identiteettiin ja luonteeseen sekä paljaaseen kysymyseen *kuka?*³⁸ Hyväksyn tämän, mutta varauksin,

32. Eldridge Cleaver, *Sielu jäissä*, suom. Risto Lehmusoksa (Gummerus 1969). – ”Han är för mänsklig”, kirjoitti Barbro Kulvik Siltavuori Cleaver-ruotsinnoksesta, ’Att erövrå människovården’, *Contact* no. 8, 13.3.1969. ”Musta lohikäärme hengittää tulta!” luonnehti suomennosta Markku Into, ’Mustan kumouksen runous’, *Suomen Sosialidemokraatti* 23.11.1969; Pekka Virtanen, ’Tuleen tulella’, sama. – Pantteri- ja pakolaisuusiensa jälkeen Cleaver palasi USA:han, liittyi mormoneihin ja esiintyi Reaganin aikana republikaanipuhujana. Hän kuoli 1998.

33. Frantz Fanon, *Sorron ystävä*. Suom. Hilka Mäki WSOY 1970; David Caute, *Frantz Fanon*. Suom. Jarkko Sauli. Tammi 1970. – Sauli oli Teinilehden toimitussihteeri. Fanonilla häpeä ja itseinho muuntuivat vallankumoukselliseksi subjektiivisuudeksi. Ks. myös Judith G. Coffin. *Sex, Love, and Letters. Writing Simone de Beauvoir*. Cornell UP 2020, 146–7; yleisemmin Peter N. Stearns. *Shame. A Brief History*. Urbana 2017.

34. Satu Hassi, *Mannerheim-solki ja punalippu*. Siltala 2018, 102–3. Hassille Yhdysvaltain rotutodellisuutta avasi jo James Baldwinin Mene ja kerro se vuorilla, jonka seuraavan polven radikaali Cleaver torjui maitoiluna.

35. Marxin kirje Arnold Rugelle 18.3.1843, Karl Marx & Friedrich Engels, *Werke*, Bd. 1 Dietz 1974, 337–8. Marx julkaisi tekstin jo 1844. Kytkenä myös Palmin ja Sara Lidmanin arvioinnissa: ”de välbärgades dälga samvete, för samma känslor som förr tog sig uttryck i välgörenhet eller stöd till Afrikamissionen, men som nu gavs utlopp i revolutionärt engagemang.” Bertson & Nordin, 35–6.

36. Christina Florin, ’Skambefrielsen. Nya känsloregrer för kärlek och sexualitet under 1960- och 70-talen’. Teoksessa H. Bergman, C. Florin & J. Ljunggren (toim.) *Känslornas revolution. Kärlek, ilska och lycka på 1970-talet*. Appell 2017.

37. Reddy 2001, 316.

38. Paul Ricoeur, *Oneself as Another*. Kääntänyt Kathleen Blamey. The University of Chicago Press 1992, erit. 113–139. Käsitteet tarkistamatta alkuteoksesta *Soi-même comme un autre* (1990). – Saksalainen historiaklassikko Wilhelm Dilthey käänsi hierarkian jopa toisin päin: ”Die Selbstbiographie ist die höchste und am meisten instruktive Form, in welcher uns das Verstehen des Lebens entgegentritt.” Wilhelm Dilthey, *Gesammelte Schriften* Leipzig / Berlin 1914, Bd. VII, 199. Dilthey piti historian tutkimuksen ensimmäisenä edellytyksenä sitä, että der, welcher die Geschichte erforscht, derselbe ist, der die Geschichte macht.” (sama, s. 278)

sillä kokemuksesta tiedän, että ihminen voi olla aidosti monena elämänsä eri vaiheissa. En kannata Stalinin teoriaa, että jos joku piti murhauttaa, hän oli tietenkin ollut aina konna tai vähintään ”entinen ihminen”, niin kuin näitä vielä elossa jo nimitettiin.

Enää ei lähdetä siitä, että historian tutkimus voi alkaa vasta kun on kulunut vähintään 50 vuotta, toisin sanoen kun toimijat ovat kuolleet. Puolen vuosisadan tuonenraja ei silti ole menettänyt koko voimaansa. Niin kaukaisia asioita ja omaakin toimintaansa voi jo katsoa paitsi sisältä myös kohtalaisessa määrin ulkoa. Ei tunnu tarvetta selitellä kaikkea parhain päin, vaan pikemminkin haluaa ymmärtää, miksi kaikki meni niin kuin meni.

Jos tämän kokemuksen ja tunnemaailman haluaa ojentaa nuoremmilleen, ei auta kuin voittaa häpeän tunteensa ja panna itsensä alttiiksi, niin kauan kuin muistia on.

Aikakauden vaihtuminen

Rupesin käymään Moskovassa arkistomatkoilla heti Neuvostoliiton luhistumisen jälkeen. Muistan hyvin aikakauden vaihtumisen tunnun. Arbatilla päivystivät ”Lenin” ja ”Stalin”, jos turistit halusivat kuvaan nimimiesten kanssa. Puolenpäivän jälkeen heidän näki painelevan hampurilaiselle McDonald’siin.³⁹

Nyt tuo tuntuu kaukaiselta, eikä siinä kaikki, nyt tuntuu viimein päättyneen kylmän sodan jälkeinen vedenjakaja-aika, *Sattelzeit*. Alkaa uusi aikakausi, eikä kukaan vielä tiedä, mitä se tuo tullessaan. Olen käynyt arkistomatkoilla kymmeniä kertoja, mutta nyt tuntuu, että Moskova saattaa olla minun osaltani nähty. Tämän päivän tunnelmaa kuvaa Dostojevskin *Keskenkasvuisen* (suom. Ida Pekari) katkelma sumujen Pietarista:

Entäpä jos sumu äkkiä kohoaa yläilmoihin ja hälvenee ja sen mukana haihtuu olemattomiin tämä mädältä löyhkäävä, liukaskulkuinen kaupunki, entäpä jos se sumun seassa kohoakin pilviin ja haihtuu kuin savu, niin että jäljelle jää

vain entinen suomalainen suo ja sen keskelle ehkä ainoaksi koristukseksi pronssinen ratsastaja kuumaa huurua huokuvan, loppuun ajettun ratsunsa selässä...

Murrosajan merkityksellinen tutkimuskysymys on, miten hegemoniat nousevat ja lopulta murenevät uusien totuuksien edessä.⁴⁰ Toivoisin että joku löytäisi uuden aikakauden symboliksi jotain yhtä tyylikästä kuin Beatrice de Graaf tutkimuksessaan Euroopan uudesta turvallisuuden järjestyksestä Napoleonin kukistumisen jälkeen. Ihan poliittisen historian klassikkoteema, johon hän sai hämmästyttävän paljon uutta kansainvälisten eliittien pinnan alla ilmaistuista tuntemuksista ja alemman tason asiantuntijoiden kertomuksista. (Ohimennen havaitsee, ettäärkevimpänä Venäjän miehitysvallan asettamana kuvernöörinä Ranskassa erottuu viipurilainen Alopaeus.) Graafilla aikakauden vaihtumista symboloi Sumbawa-saaren (Hollannin Itä-Intiassa eli nykyisessä Indonesiassa) tulivuorenpurkaus ja sen laajat vaikutukset Euroopassa. Tuhkapilvi aiheutti katovuoden ja nälänhädän, tuotti Byronin runon ’Darkness’ ja Turnerin hämyiset maalaukset ja vaikutti historialliseen romaaniin. A sense of new times on the move, of breaking with the days of yore, was pervasively present.⁴¹

Peittääkö nyt käynnistynyt aikakauden vaihtuminen sen kokemuksen ja tunteiden historian, johon olen viittaillut? Voi olla, kun kiinnostus kohdistuu perinteisiin koviin tekijöihin, sotavoimaan ja muuhun. Graafin tutkimuksen valossa voi kuitenkin toivoa, että tunteille ja kokemuksele on sijansa uudessa paradigmassa.

Firenzessä on monta sataa vuotta toimineesta orpokodista tehty Viattomien museo.⁴² Sen vaikuttavin kohde on lokerikko, sellainen kuin kirjastojen entiset kortistot. Joka lokerossa on yksi pieni esine tai sen osa. Kun avioton äiti toi vauvansa orpokotiin, mukana piti olla jokin halkaitavissa tai jaettavissa ollut esine, jonka toinen puoli jäi orpokotiin ja toinen äidille. Jos vanhempien tilanne joskus salli hakea lapsensa takaisin,

39. Toisen silminnäkijän maininta: Tinatin Japaridze. *Stalin's Millennials Nostalgia, Trauma, and Nationalism*. Lexington Books 2022, 66.

40. Stråth 2020, 131.

41. Beatrice de Graaf. *Fighting Terror after Napoleon. How Europe Became Secure after 1815*. Cambridge University Press 2020, 28, 115–6.

42. Ks. <https://www.museodeglinnocenti.it/>

piti esittää tuo pantti. Parhaina hetkinä tutkijana saa tuntea samaa kuin koettiin silloin, kun palaset sopivat toisiinsa, tai opettajana silloin, kun se tapahtuu harhailleen graduntekijän pääkopassa. On ollut upeaa olla siinä mukana.

Kirjoituksen pohjana on jäähyväisluento

25.11.2022.

Kimmo Rentola on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori emeritus. Aiemmin hän toimi samantyyppisessä virassa Turussa. Hänen tutkimusaiheitaan ovat Suomen ja Neuvostoliiton vuorovaikutus, kommunistin historia ja vuoden 1968 ympärille kietoutuneet nuorisoliikkeet.

AURAICA

SCRIPTA A SOCIETATE PORTHAN EDITA

Kilpailujulistus

Verkkolehti Auraica sekä Porthan-Seura ry. järjestävät kirjoituskilpailun, jonka teemana on Henrik Gabriel Porthan sekä hänen monialainen humanistinen jälkivaikutuksensa tieteessä ja kulttuurissa.

Kilpailussa on kaksi luokkaa, joihin aiemmin julkaisemattomia tekstejä voi jättää:

1. Vertaisarvioidut tiedeartikkelit
2. Tiede-esseet.

Kummastakin luokasta julkaistaan 1–3 tekstiä erillisessä vuoden 2024 aikana julkaistavassa *Auraican* teemanumerossa ja jokaiselle julkaistun tekstin laatijalle maksetaan 350 euron palkinto.

Kilpailutekstit tulee lähettää julkaisun päätoimittaja Mari Välimäelle sähköpostilla (marivaz@utu.fi) 15.9.2023 mennessä.

Tarkempia tietoja kilpailusta ja kilpailutekstien laajuudesta: <https://journal.fi/aur>